

Момзен і Славяни.

Голосна справа Момзенової статі, написаної з нагоди газетної полеміки про переслідуванє польського елемента в Пруссії, і висловлений у тій статі загальний погляд великого вченого про „низи́сть славянської раси“ викликали свого часу огнисті протести з боку Поляків, які й по смерті не могли забути Момзенови його ворожого становища супроти них, і як звичайно в таких випадках, за для похибки чоловіка не хотіли бачити в ньому великого вченого і невтомного до самої смерті борця за найвише добро людського духа, за пізнанє правди. Ся польська ворожнеча знайшла подекуди й у нас відгомін, хоч не дуже різкий; слід його можна завважити прим. у статі д-ра В. Коцовського „Нові погляди на Кирила й Методія“ (Л. Н. В., 1904, книжка за січень стор. 26). Розуміть ся, що такі протести, подіктовані почутєм простої справедливости, мусять усе стрічати нашу симпатію, а претензії на якусь предестіновану геґемонію одної раси, одної нації над иньшими мусять викликати й наш протест як неоправдані ані гуманним почутєм, ані ніякими науковими арґументами. Та все таки коли подібні думки висловляють ся чоловіком глибокої науки і такого сильного та сьвіжого ума, який до кінця життя заховав Момзен, а надто 80-літнім старцем, що стоїть над могилою і не збуджує в нас ніякого підозріння, щоб своєю еунуціяцією хотів приподобати ся комусь та запобігти чиєїсь ласки, — являєть ся неминуче питання: відки дійшов сей чоловік до такого погляду, чи сей погляд був у нього впливом його загального сьвітогляду, вязав ся органічно з иньшими його поглядами та симпатіями, чи може се було лише хвилеве збоченє або виплід якогось непорозуміння. Хоч і як остро ми критикували би сам погляд, то все таки від вияс-

нення тих його глибших жерел буде належати наш осуд про самого чоловіка: чи можемо вважати його чесним, хоч у данім разі хибно поінформованим, чи маємо відвернути ся від нього душею, як від свідомого отруйника душ та спекулянта на нечисті людські інстинкти.

Отсе заставляє нас подати в Л. Н. В. голос славного славянського вченого, віденського професора д-ра В. Ягіча, який на запитанє редакції франкфуртської „Deutsche Revue“ про його відносини до Момзена відповів коротеньким листом, надрукованим у січневій книжці того місячника. Подаємо сей лист Ягіча в дословнім перекладі.

Відень д. 8 грудня 1903.

Високоповажаний Пане!

Цілих шість літ був я товаришем Момзена на берлинським університеті таї горджусь кажучи, що я завсїгди тїшив ся його довірєм, з чого сама собою випливала не одна дружня прислуга. А що се кидає свїтло на відносини Момзена до Славян, тому хочу сказати Вам кілька слів про се.

Було се у-перве на початку моєї університетської діяльності в Берліні, в році 1875. Коли я на ново-заснованій славянській катедрі хотїв для успішнїшої наукової діяльності здобути міцну основу через видаванє часописи, то не хто иньший, як власне Момзен наклонив свого шурина, Ганса Раймера, властителя Вайдманової книгарні, щоб сей обняв наклад мойого „Archiv für slavische Philologie“. Незабаром по тім той сам Момзен (він був тоді послом до пруського сойму) аумїв усунути непорозумінє, буцім то я на перекір бажаню польської фракції пруського сойму обняв славянську катедру в Берліні. Момзен познайомив мене іменно в своїм гостиннім домі з тодішнім послом польської партії Кантаком, через що мав я нагоду дати доказ польському послови, що ще перед офіціалним покликанєм я вивїдав ся докладно про характер проєктованої професури. Ще й третій раз, коли я вже був виїхав із Берліна (до Петербурга), має заснована мною часопись завдячувати Момзенови, що їй не довелось упасти. По наглій смерті Ганса Раймера задумав власне опікун його дітий вилучити з накладу всьо, що не приносило йому зиску. І „Archiv für slavische Philologie“ попав на проскріпційну лісту і тільки завдяки інтервенції Момзена часопись, що була тоді на пятім році свого

істнованя, могла виходити даліше. В великодну неділю сего року мав я приємність повідомити Момзена, що часопись закінчила щасливо свій двадцять пятий том. На жаль, тоді я бачив його тай говорив з ним у останнє. Він був цілковито занятий своїми студіями над історією права і прирік мені невабаром прислати до Відня малу працю, друковану як манускрипт, з просьбою о посередництво в одержалю звісток про славянські краї. Розуміть ся, що я був би в дорогій душі рад допомогти девчому своїому високошановному старшому товаришеви, одначе заповіджена статя не надійшла.

Я міг би оповісти ще не один епізод із наших зносин, який виявив би не лише його особисту вичливість, але також його імпонуючу універсальність. Та про те не можу в ім'я правди здержати ся від одної уваги: Момзен усе робив на мене таке вражінє, що за мало знав Славян, щоби чути до них прихильність. *Ignoti nulla cupido*. Цілий величезний круг його дослідів обертав ся в межах колишньої римської держави, а стичні точки зі славянськими краями були невеличкі. Тому він мав мало спосібности, щоб виробити собі самостійний осуд про духовий поступ Славян, про їх боротьбу за місце на соняшному боці житя. Він часто при мені висловлював увагу: до чого то дійде, коли німецький учений крім мов англійської, французької тай італійської буде приневолений учити ся ще так многих славянських язиків. Я старав ся успокоїти його побоюваня тим, що по перше, ніхто не буде від нього на його старі літа вимагати сего, а даліше, що прийде час, коли один із славянських язиків (розуміть ся, я мав на думці російський) осягне загальне міжнародне значінє, через що задача німецького вченого буде значно упрощена.

Скорше, як я міг би був тоді припускати (в сімдесятих роках) здійснили ся в Німеччині мої здогади: російської мови вчать ся у Вас уже дуже пильно і успішно; отсе перед кількома неділями потвердив мені се в Берліні тайний радник v. Сахау, а перед двома роками також професор Крумбахер зробив у Монахові дуже сьвітлу пробу. Думаю, що не зайве тут додати, що се вийде не на шкоду Німеччині.

Не знаю одначе, чи Момзен у сих двох остатніх десятиліттях свого житя мав на стілько вільного часу, щоб хоч трохи познайти ся з найкращими творами російської літератури, тепер загально доступними в прегарних німецьких перекладах. Та я скло-

няю ся радше заперечити, ніж потвердити се питанє. Але я йду ще дальше і вірю, що навіть певну нехить Момзена до Славян можна психологічно вияснити дуже добре. Як вільнодумний чоловік почував він мабуть, так як і много иньших, деяку тривогу перед Славянством як перед силою, що служить реакції. Ще в часі нашої останньої розмови жалував ся він на мадярський шовінізм, але додав: „Щож, ми мусимо держати з ними задля безпеки, яка грозить нам від Славян.“ Я приймив сей комплімент з тихим усміхом і не хотів відбирати йому сего заспокобня. Та се й правда, що ріжні моменти політичного життя Славян у давнійших і теперішніх часах дають багато підстав для такого підозріння, хоча в такій загальній формі воно певне не може остояти ся. Та в чоловіка, якого незабутні молодечі вражіння і свободолюбні ідеали тісно звязані зі споминами 1848 року, можна оправдати деяку односторонність. Одно хіба певне: Момзен був найщирійше пересвідчений, що Німеччина мусить з konieczности жити з Росією в політичній згоді. Доходило до того, що раз він жалував ся передо мною, що німецькі університети іноді входять у примусове положенє вступати ся за німецькими ученими, які приходять із Росії, хоча через се нераз можуть мати клопоти. З другого боку міг би я подати имена російських учених, учепиків Момзена, про яких наукові здібности великий учений висловляв дуже прихильний осуд.

Хто знає всі ті обставини так як я, сей буде, навіть зі славянської точки погляду, инакше задивляти ся на Момзена, ніж се доси часто лучало ся в випадках хвилевого роздратованя.

Прийміть, Високоповажаний Пане, тих кілька рядків, які послаю в відповіді на Вашу картку, як вираз мойого щирого поважання, моєї вірної прихильности до памяти великого ученого.

Ваш

Ліч.

Що справді Момзен мало знав Славян і що прим. весь український національний рух був для нього новістю, про яку він довідав ся аж із „Ruthenische Revue“, доказує його лист, писаний кілька неділь перед смертю до редактора тої часописи, і на жаль доси не опублікований в цілости. *I. Ф.*